

Ways and means of labor education of preschoolers

Yegana Mammadova

Azerbaijan State Pedagogical University teacher of the Department of Pedagogy of
Preschool Education. Azerbaijan. E-mail: yeganemammedova.doc@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9350-2322>

Abstract. The article discusses the importance of instilling diligence and love for work in children of preschool age. At this age, children who mastered basic skills of physical labor, love of work and hard-working people – acquire significant qualities like effort, overcoming difficulties, willpower and so on. According to the author, in the preschool age, the child achieves a number of qualities and rules of behavior in the process of labor, which directs the little member of human society to become a person striving for development and improvement of the world. This, in turn, prepares the child to be ready for the work system and overcome difficulties in the future.

Keywords: kindergarten, preschool period, labor education, ways and means.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.105>

To cite this article: Mammadova Y. (2020) Ways and means of labor education of preschoolers. Journal of Preschool and Primary Education, V. 230, Issue I, pp. 21–28.

Article history: Received – 09.03.2020; Accepted – 18.03.2020

Kiçikyaşlı uşaqlarda əmək vərdisləri və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi yolları və xüsusiyyətləri

Yeganə Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası kafedrasının müəllimi. E-mail: yeganememmedova.doc@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9350-2322

Xülasə. Məqalədə məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlarda çalışqanlıqın, əməyə məhəbbət hissinin tərbiyə edilməsinin əhəmiyyətindən söhbət açılır. Bu yaşda fiziki əmək üzrə ilkin vərdislərə yiyələnmiş, əməyə, zəhmətkeş insanlara məhəbbət hissi aşılanmış uşaqlarda çətinlikləri dəf etmək, iradəlilik kimi keyfiyyətlər formalaşır. Müəllifin fikrincə, məktəbəqədər yaş dövründə uşaq əmək prosesində bir sıra keyfiyyətlərə və davranış qaydalarına yiyələnir ki, bu da insan cəmiyyətinin kiçik yaşlı üzvünü inkişafa və təkmilləşməyə can atan bir şəxsiyyətə çevrilməsinə istiqamətləndirir. Bu, öz növbəsində, uşağı əməyə, təlim çətinliklərini aradan qaldırmağa hazırlayır.

Açar sözlər: uşaq bağçası, məktəbəqədər dövr, əmək tərbiyəsi, vərdislər və bacarıqlar.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.105>

Məqaləyə istinad: Məmmədova Y. (2020) Kiçikyaşlı uşaqlarda əmək vərdisləri və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi yolları və xüsusiyyətləri. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 1 (230), səh. 21–28.

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 09.03.2020; qəbul edilib – 18.03.2020

Giriş / Introduction

Əmək insan həyatının əsasını təşkil edir. Uşaqlar hələ kiçik yaşlarından öz güclərinə müvafiq özünəxidmət, şəxsi gigiyena, bitkilərə qulluq və s. işlərə cəlb olunurlar. Tədris onları əmək fəaliyyətinin həddələri genişləndirilir. Düzgün təşkil olunan və məqsədyönlü həyata keçirilən əmək prosesi uşağın bütün şəxsi keyfiyyətlərinə müsbət təsir göstərməklə yanaşı, onun gələcək həyat yolunu

müəyyənləşdirməsində də həlledici rol oynayır. Əmək – insanın cəmiyyətin rifahı naminə maddi və mənəvi nemətlər istehsal etmək məqsədilə həyata keçirdiyi mütəşəkkil fəaliyyətdir. Bu fəaliyyət kollektiv şəkildə həyata keçirildiyindən uşaqların bir-biri ilə ünsiyyətdə, qarşılıqlı münasibətdə çalışmalarını tələb edir.

Əsas hissə / Main Part

Uşağı əmək fəaliyyətinə hazırlamaq, onda əməksevərlik hissi tərbiyə etmək məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin qarşısında duran ən ümdə vəzifələrdən biridir. Bu yaş dövründə uşaq əməyi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olur. Çox vaxt oyunla əlaqədar olan bu fəaliyyət özünü müxtəlif formalarda göstərir. Bəzən oyunlar yaşlıların əməyinin təqlidi, bəzən də bir çox əmək elementlərinin oyunda əks olunması üzərində qurulur. Əmək prosesində uşaqlar qarşıya məqsəd qoyduqları işi əvvəlcədən planlaşdırır, öz fəaliyyətlərini ona müvafiq qurur və müəyyən nəticə əldə edənə kimi çalışırlar.

Əmək tərbiyəsini, əsasən, oyun zamanı həyata keçirən tərbiyəçi-müəllim uşaqlara elə tapşırıqlar verməlidir ki, onlar həmin tapşırığı yerinə yetirərkən həm də əmək fəaliyyəti üçün zəruri olan müəyyən ifadə və sözləri öz nitqlərində işlətməyə çalışsınlar. B.S.Muxina qeyd edir ki, məktəbəqədər müəssisədə uşaqlara verilən əmək tapşırıqları müxtəlif xarakterli ola bilər: bu, həm tərbiyəçi-müəllimin müxtəlif tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi, həm növbətçilik vəzifələrinin icrası, otaq bitkilərinə və ev heyvanlarına qulluq etmək, həyatı sahədə işləmək, həm də kağız, karton, ağac, parça və s. materiallardan xırd məmulatlar hazırlamaq şəkildə həyata keçirilə bilər [Qədirov Ə. 2002]. Belə tapşırıqlar uşaq tərəfindən əmək fəaliyyəti kimi deyil, əyləncə, oyun fəaliyyəti kimi başa düşülür. Bu proses tərbiyəçi-müəllim tərəfindən müvafiq şəkildə təşkil olunduqda və istiqamətləndirildikdə əmək hərəkətlərinin köməyi ilə icra olunmağa başlayır.

Əmək fəaliyyəti real prosesdir, çünki uşaq real əşyalara iş görür. Bu zaman uşaqlarda ünsiyyət bacarıqları inkişaf edir, fikir mübadiləsi üçün şərait yaranır, böyüklərin təcrübəsindən istifadə olunur və belə təcrübə nümunə xarakterli daşıyır. Bu dövrdə uşağa müəyyən əmək tapşırığı verdikdə o, bu prosesi oyun fəaliyyətindən fərqləndirmir və onun əmək fəaliyyəti olduğunu başa düşmür. Uşaq əməyi, onun əhəmiyyətini o vaxt dərk edir ki, onu böyüklərin fəaliyyətində müşahidə etsin, hekayə və nağıllardan, oxunan kitablardan eşitsin, baxdığı şəkillərə görsün. Yalnız bu zaman uşaq əmək fəaliyyətinin oyun olmadığını başa düşür.

Əmək tapşırıqlarının icra şəraitinin təşkilinə aşağıdakılar daxildir:

- uşaqlara zəruri əmək bacarıqlarının öyrədilməsi;
- onlara müvafiq bilik, bacarıq və vərdislərin, xüsusilə, alətlər və materiallardan istifadə etmək bacarıqlarının aşılanması;
- işin məğzini, onun insanlar üçün əhəmiyyətini uşaqlara müfəssəl, ətraflı

izah edilməsi:

• öz hərəkətlərini planlaşdırmaqda və uzlaşdırmaqda uşağa kömək göstərilməsi [Qədirov Ə. 2002].

Əmək tapşırıqlarının icrası zamanı fəaliyyətin qruplarla iş formasında təşkil olunmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Uşaqların əmək fəaliyyəti növlərində birləşmələri onlarda öz işlərini planlaşdırmaq, bütün iş prosesini müəyyən mərhələlərə bölmək bacarıqlarının yaranmasına səbəb olur. Bəzən elə olur ki, müəyyən bir işin icrasında bir neçə, hətta uşaq bağçasının bütün qrupları iştirak edir. Fərdi iş formasında isə uşaqlar fərdi şəkildə çalışır, onların hər birinin işindən alınan nəticələr nəzərdən keçirilir və qiymətləndirilir.

Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlarda çalışqanlıq, əməyə məhəbbət hissinin təbiiyə olunması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Fiziki əmək üzrə ilkin bacarıq və vərdislərə yiyələnmiş, əməyə, zəhmətkeş insanlara məhəbbət hissi təbiiyə olunmuş uşaqlarda əmək tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi prosesi başa çatanaq, müəyyən nəticə əldə edənədək say göstərmək, çətinlikləri dəf etmək, iradəlilik kimi keyfiyyətlər formalaşır. Bu, öz növbəsində, uşağı əməyə, təlim çətinliklərini aradan qaldırmağa hazırlayır. Ona görə də ailədə, məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqları erkən yaşlardan əməyə alışdırmaq vacibdir.

K. D. Uşinski uşağın əməkdən çəkirdən valideynləri «övladlarını xoşbəxtlikdən məhrum edənər, mənəvi cəhətdən şikəst edənər» adlandırdır [Əsgərova R. 2006]. Valideynlər və tərbiyəçilər uşağa veriləcək əmək tapşırıqlarını planlaşdırarkən onların uşağın gücünə və təcrübəsinə müvafiq olmasını nəzərə almalı və ortaya çıxma biləcək çətinliklərin aradan qaldırılması yollarını əvvəlcədən müəyyən etməlidirlər.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əmək fəaliyyətinin təşkili işin necə planlaşdırılması və tapşırıqların düzgün başa düşülməsindən çox asılıdır. Uşaqlar əmək tapşırığının icrası ilə məqsədi arasındakı əlaqəni görməlidirlər. Uşaqlara verilən əmək tapşırıqları nə qədər məqsədyönlü və aydın olarsa, onların yerinə yetirilməsi bir o qədər asanlaşar və səmərəli nəticə əldə edilir.

Əmək fəaliyyətinin müşahidə edilməsi də uşaqlar üçün maraqlı olur. Müşahidə uşaqlarda əməyə, xüsusilə də kollektiv əməyə müsbət münasibət formalaşdırılmasına kömək edir. Unutmaq olmaz ki, böyüklərin əməyə münasibəti də uşaqlara təsir göstərir.

Böyüklərlə uşaqların birgə fəaliyyəti üçün əmək növü seçərkən bəzi mühüm prinsipləri rəhbər tutmaq lazımdır. Əmək tapşırığı yerinə yetirilərkən gigiyenik qaydalara riayət olunmalı və bu tapşırıq uşaqlar üçün təbii, zəruri, əhəmiyyətli olmalıdır. İşin daha mürəkkəb, zəhmət tələb edən hissəsini böyüklər, güclərinə müvafiq olan hissəsini isə uşaqlar yerinə yetirməlidirlər. Əmək fəaliyyətində əməkdaşlıq formaları işin konkret məzmunundan, uşaqların yaşından, eyni zamanda böyüklərdən ibarət iştirakçıların sayından asılıdır. Birgə əmək fəaliyyətində

böyüklərin uşaqlara mümkün qədər müstəqillik vermələri onların fəallığını artırır [Əliyev Ə. 1988, s.13-15].

Məktəbəqədər yaşlı uşaqları böyüklərin əmək fəaliyyəti ilə, əsasən, bu yollarla tanış etmək olar:

1. uşaqlara böyüklərin əməyini təsvir və təərrüf edən ədəbi, bədii parçalar, şeirlər, hekayələr və nağıllar oxumaq;
2. böyüklərin əməyinə həsr olunmuş şəkillər, kinofilmlər, diafilmlər, telefilmlər və videofilmlərə tamaşa etmək;
3. tərbiyəvi söhbətlər aparmaq;
4. böyüklərin əmək fəaliyyətini müşahidə etmək;
5. böyüklərlə uşaqların birgə əmək fəaliyyətini təşkil etmək [Həsənov A. 1993].

Tərbiyəçi-müəllim uşaqları müəyyən əmək fəaliyyəti növləri ilə tanış edərkən nəzərdə tutduğu metodlardan fəal və əlaqəli şəkildə istifadə etməlidir, yəni o, uşaqlara bədii əsərlər oxumalı, onlarla birlikdə müvafiq filmlərə tamaşa etməli, daha sonra isə həmin əsərin məzmununa uyğun yerlərə ekskursiyalar təşkil etməlidir. Belə olduqda uşaqlar əvvəlcə eşidir, sonra, ekskursiyaya gedərkən eşitdiklərini əyani şəkildə görür, əmək prosesini həyatda olduğu kimi müşahidə edirlər. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların niqini və dünyagörüşünü inkişaf etdirmək üçün işin belə əlaqəli və ardıcıl təşkilı zəruridir.

Məktəbəqədər təhsilin məzmun standartlarında artıq məktəbəqədər yaş dövrünün sonunda (5-6 yaş) uşaqların aşağıdakı bacarıq və vərdislərə yiyələnəmələri nəzərdə tutulur:

«3.2. Sadə əmək bacarıqları nümayiş etdirir.

3.2.1. Fərdi və kollektiv əməyin növləri üzrə (özünəxidmət, təbiətdə əmək, əl əməyi, təsərrüfat-məişət əməyi) müstəqil bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.2. Əmək prosesində istifadə edilən alətləri adlandırır, parça və iynə-sapla sadə bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.3. Növbətçilik zamanı öz üzərinə düşən vəzifənin mahiyyətini anlayır və yerinə yetirir» [Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin Proqramı (kurikulumu) (3-6 yaş). 2012].

Tərbiyəçi uşaqların əmək fəaliyyətini təşkil edərkən aşağıdakı priyomlardan istifadə etməlidir:

- işin obrazlı şəkildə təsvir olunması;
- iş prosesinin mərhələlərlə, ardıcıl izah olunması.

İşin məzmunu və əhəmiyyəti uşaqlara elə çatdırılmalıdır ki, onlarda maraq, heyranlıq hissləri oyatsın.

Əmək məktəbəqədər yaşlı uşaqların dünyagörüşünün formalaşmasında, ətraf mühiti düzgün dərk etmələrində və ona müsbət münasibət bəsləmələrində mühüm rol oynayır. Təcrübə göstərir ki, uşağın hər hansı bir fəaliyyəti onun düşüncəsinin

nəticəsidir. yəni uşaq necə düşünür, necə təsəvvür edirsə, ona müvafiq hərəkət edir. Bütün bunlar sübut edir ki, öz fəaliyyətini təşkil etmək, hərəkətlərini nizamlamaq üçün uşağın müvafiq bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnməsinə ehtiyac vardır.

Uşaqların əmək prosesinin gedişatını təsvir etmələri onların nitqinin inkişafına kömək edir. Prof. Y.Ş. Kərimov yazır ki, müşahidə zamanı uşaqlara əşyanın hazırlanma prosesini göstərmək və onu təsvir etmək lazımdır, məsələn, tərbiyəçi müxtəlif növ parça kəsiklərini uşaqlara göstərərək, gəlincik üçün parça seçir, onların gözləri qarşısında paltar, önlük, yaylıq biçir və tikir. Beləliklə, uşaqlar *ölçmək, nişanlamaq, biçmək, kəsmək, kökləmək, tikmək, ütüləmək* kimi proses bildirən sözləri, feilləri öyrənirlər [Kərimov Y. 1997]. Əşyaların hissələri, keyfiyyəti, xassələri ilə tanışlıq üzrə məşğələlər uşaqların nitqinə çox geniş və zəngin söz ehtiyatının daxil olmasına imkan verir. Bu sözlər müxtəlif nitq hissələrinə əhatə edir: isim (əşyalar və onların hissələri), feil (hərəkətin adı, əşyadan istifadə edilməsi, onu yoxlama əməliyyatı), sifət (keyfiyyət və xassələri).

«Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim Proqramı»nda uşaqların yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq, müxtəlif yaş dövrlərinə uyğun əmək növləri verilmişdir [Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim Proqramı. 2010]. Belə ki, kiçik qrupda sadə, mədəni, gigiyenik vərdişlərin mənimsənilməsindən başlayaraq özünəxidmət əməyi, məişət əməyi, əl əməyi və təsərrüfat-məişət əməyinə dair məşğələlər təşkil edilir. Hər dəfə əmək məşğələsindən sonra həmin prosesi təsvir edən sözləri ümumiləşdirmək, cümlədə işlətmək, təsvir etmək tələb olunur. Yatağı yığışdırmaq, yuyunmaq, geyinmək, soyunmaq, süfrə açmaq, qidalanmaq, paltarları təmiz saxlamaq və yerinə qoymaq, qrup otağını yığışdırmaq və səliqəli saxlamaq, təmizliyə riayət etmək, təbiət güşəsində, bağda işləmək və s. fəaliyyətlərdə işlədilər uşaqların söz ehtiyatını formalaşdırır. Uşaqların bu yaş dövründə öyrəndikləri sözlər onların fəal lüğətinə daxil edilməklə, nitqlərində möhkəmləndirilməlidir. İşin metodikasına gəldikdə isə, hər yaş qrupuna uyğun fəaliyyət növü müəyyənləşdirilir və həyata keçirilir. Tərbiyəçi-müəllim hər bir uşağı təsərrüfata, məişət əməyinə cəlb etməklə yanaşı, həmin prosesdə istifadə olunan sözlərin onların nitqində işlənməsinə çalışmalıdır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əmək fəaliyyətinin təşkilində aşağıda göstərilən əsas şərtlərin nəzərə alınması vacibdir:

- uşaqların yerli şərait üçün nəzərdə tutulan proqram üzrə ətraf mühitlə yaxından tanış etmək;
- uşaqların ətraf mühitlə tanışlığında müxtəlif iş formalarından istifadə etmək;
- uşaqların ictimai-faydalı əməkdə iştirak etmələrinə şərait yaratmaq;
- uşaqların oyun və əmək prosesində fəallığını, müstəqilliyini, yaradıcılığını inkişaf etdirmək imkanını yaratmaq [Həsənov A. 2000].

Tərbiyəçi-müəllim əmək prosesində uşaqlarda yaxşı əhvali-ruhiyyə yaratmağa

çalışmalı, onlarda öz qüvvələrinə inam formalaşdırmaqla yanaşı, böyüklərlə və yaşlılarla ilə ünsiyyətə cəlb etməlidir. Bu yaşda uşaqlar, həmçinin təbiət, canlı aləm üzərində müşahidə aparmalıdır. Qışda uşaqların diqqəti qışlayan quşların davranışına, qarlı örtülmüş ağac və kollara cəlb olunur. Uşaqlar bağçanın həyətəni sahəsindəki ağacların dibinə qar yığarkən onlara qarın əhəmiyyəti izah edilməlidir: qalın qar qatı ağacın köklərini şaxtadan qoruyur. İstilər düşəndə isə qar əriyir və ağaclar doyunca su içir.

Uşaqlar təbiət hadisələrini müşahidə edərkən tanış əşyaların səciyyəvi əlamətlərinə görə müqayisə etməyi və qruplaşdırmağı da öyrənirlər.

Böyük və məktəbəhazırlıq qrupunda uşaqların təsərrüfat-məişət əməyi üzrə iş iki istiqamətdə aparılır:

- ictimai əhəmiyyətli kollektiv əmək fəaliyyəti;
- növbətçilik tapşırıqlarının, ətrafdakı insanlara faydalı olan işlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan əmək fəaliyyəti.

Əmək tapşırıqları verildikdən uşaqların yaş xüsusiyyətləri, dərk etmə və icra imkanları nəzərə alınmalıdır, əks təqdirdə, bir sıra çətin işləri icra etməyə uşağın qüvvəsi çatmaz. Buna görə də məktəbəqədər yaşlı uşaqlara onların güclərinə uyğun, yüngül, həmcə kiçik işlər tapşırmaq lazımdır. «Uşaq əmək prosesində bir sıra keyfiyyətlərə və davranış normalarına yiyələnin ki, onun sayəsində insan cəmiyyətinin kiçik üzvünü, sonralar inkişafa və təkmilləşməyə can atan bir şəxsiyyətə çevrilməsinə istiqamətləndirir» [Həsənov A. 1993].

Məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqların əmək tərbiyəsi tələb edilən səviyyədə həyata keçirilsə də, onların rəğbətəndirilməsi, böyüklər və tərbiyəçi-müəllimlər tərəfindən zəhmətlərinin qiymətləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əgər uşağın əməyi düzgün qiymətləndirilmirsə, bu, onda əməyə qarşı etinasızlıq, laqeydlilik, bəzi hallarda isə nifrət hissinin yaranmasına səbəb ola bilər. Odur ki, uşağın əməyi düzgün qiymətləndirilməli, müsbət və mənfi cəhətləri mütləq onun nəzərinə çatdırılmalı, bəyənilən cəhətlər təqdir edilməli, bəyənilməyənlər isə aradan qaldırılmalıdır.

Nəticə / Conclusion

Tədqiqatlarla əsaslanaraq bu nəticəyə gəlik ki, məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların başlıca fəaliyyəti oyundur, lakin hərəkətli və süjetli-rollu oyunların əksəriyyəti əmək tapşırıqları vasitəsilə həyata keçirilməlidir. Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, məktəbəqədər yaş dövründə əmək tərbiyəsinin təşkili işinin yolları bu və ya digər formada tədqiq edilsə də, bu sahədə vərdişlərin, bacarıqların inkişaf etdirilməsi üsulları tədqiqatçıların diqqətindən kənarda qalmışdır. Apanlan tədqiqat bu problemin öyrənilməsinə və həlli yollarının araşdırılmasına hasr edilməmişdir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində aparılan

əmək məşğələlərinin uşaqların əmək tərbiyəsində rolu və bu zaman ortaya çıxan problemlərin həlli yolları göstərilmişdir.

Məqalədə verilən tövsiyələrdən istər tərbiyəçi-müəllimlər, istərsə də valideynlər məktəbəqədər yaşlı uşaqların əmək tərbiyəsi üzrə işin təşkilində yararlanı bilərlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin Proqramı (kurikulumu) (3-6 yaş). (2012). Bakı.
2. Əliyev Ə. (1988) Şagirdlərdə yaradıcı fəallığın inkişafına dair. «Azərbaycan məktəbi»jurnalı, №1, səh. 13-15.
3. Əsgərova R. (2006). Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda rabitəli nitqin inkişafı. Bakı: «Hərbi nəşriyyat».
4. Həsənov A. (1993). Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əmək tərbiyəsi. Bakı: «Azərbaycan».
5. Həsənov A. (2000). Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı: «Nasir».
6. Həsənov A. (2011). Pedaqogika. Bakı: «Nasir».
7. Kərimov Y. (1997). Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası. Bakı.
8. Qədirov Ə. (2002). Yaş psixologiyası. Bakı: «Maarif».
9. Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim Proqramı. (2010). Bakı.
10. Məmmədova Y. (2019). Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişaf etdirilməsinin məzmunu və yolları. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı.
11. Mursaqulova R. (2012). Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı.